

Marxistická filozofia na Slovensku

MARXISTICKÉ VYÚSTENIE FILOZOFICKÉHO VÝVINU STANISLAVA FELBERA

TEODOR MÜNZ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

MÜNZ, T.: Stanislav Felber's Philosophical Development Leading into Marxism. *Filozofia* 34, 1979, No 3, p. 254—266

The paper analyzes the development of Stanislav Felber's philosophical views during the Slovak state and after WW II. The mathematician and physicist Felber had begun as a critic of positivism. If positivism rejected metaphysical problems as devoid of sense, Felber tried to exclude them only from natural-scientific considerations, while he conceded them in philosophy. He himself acquired a realistic standpoint in the question of independent existence of objective reality, he was a determinist in the question of freedom of will, etc.

After the war Felber was aiming toward Marxism. In ontology he reached materialism, in gnozeology he accepted the theory of reflection, he took logical axioms for a reflection of objective reality, he proclaimed the need of elaborating the dialectical logic, he criticized intuitive realism and disclosed the unscientific and reactionary character of religion. His untimely death interrupted his fruitful scientific activity.

Stanislav Felber (1905—1956) je v dejinách slovenskej filozofie známy ako marxistický filozof, teoretik a propagandista marxizmu-leninizmu. Bol vskutku jedným z našich prvých mysliteľov, ktorí sa po skončení druhej svetovej vojny začali prepracovávať k marxizmu. Keď si ho osvojil, stal sa jeho horlivým a neúnavným propagátorom, ako o tom svedčí jeho rozsiahla publicistická a prednášková činnosť. Ozýval sa nielen v odborných časopisoch, vo svojich brožúrach a knihách, ale aj v dennej tlači a v rozhlase a neobmedzoval sa len na filozofiu a prírodné vedy, ale prechádzal aj k pokrokovým politickým úvahám, najmä v roku skončenia vojny a krátko potom.

Felber sa však len postupne prepracoval k marxizmu. Do slovenskej filozofie vstúpil už roku 1940 štúdiou *Základy matematiky*, uverejnenou v Zborníku prác profesorov Slovenského evanjelického gymnázia v Prešove. Ako stredoškolský profesor matematiky a fyziky vyučoval vtedy na tomto gymnáziu fyziku. Samy tieto vedné odbory ho však neuspokojovali, a preto sa začal venovať filozofii prírodných vied, v ktorej rýchlo nadobudol široký rozhľad. Tak sa oboznámil so súčasným novopozitivismom i s názormi jeho kritika Bavinka, ktoré ho ovplyvnili. Novopozitivismus zavrhol empiricky neriešiteľné problémy ako metafyzické. Metafyzické výpovede, neopierajúce sa o empiriu, sú podľa neho neverifikovateľné a teda prázdne, zbavené zmyslu. Naproti tomu Felber, ako uvidíme, pripúšťal možnosť takýchto problémov a ich riešenie, hoci ako prírodovedca ho nezaujímal a snažil sa ich z prírodných vied dôs-

ledne eliminovať. Preto používal tzv. formalistickú metódu, ako ju nazýval po Bavinkovi. Pozostávala z presného opisu pozorovaných javov a z vyhľadávania matematických zákonov pre ne. (1, s. 100) Formalistickou ju nazýval na rozdiel od realistickej, ktorá uvažuje aj o vzťahu opísaných javov k vonkajšiemu svetu. Tým sa však podľa Felbera vnášajú do úvah metafyzické problémy. (1, s. 23) Otázku nezávislej existencie vonkajšieho sveta pokladal vtedy Felber za metafyzickú. Realistická hypotéza má podľa neho okrem toho aj ďalšie nevýhody oproti formalistickej. (1, s. 99–100)

Pokiaľ teda ide o novopozitivismus (Felber zväčša hovorí len o pozitívizme, ale pritom sa obracia proti novopozitivismu), Felber namieta, že „pozitivismus je viac ako metóda; formalistická metóda proste metafyzické problémy nerieši, pozitivismus hovorí, že takéto problémy vôbec neexistujú“. (1, s. 36) Ale vraj práve preto, že to tvrdí, sám už sklzáva do metafyziky. (1, s. 21, 36) Felber odmieta aj názor, že formalistická metóda je pozitivistická. Svoju odlišnosť od pozitivismu sa snaží vyjadriť prirovnaním: „Nepoužívať metafyzické pojmy a popierať ich je práve taký rozdiel ako nepiť vodu a hovoriť, že voda neexistuje.“ (1, s. 36)

Ktoré pojmy používané v prírodných vedách pokladal Felber za metafyzické a chcel ich z týchto vied eliminovať?

Predovšetkým to bol pojem príčiny a s ňou súvisiacej sily. Pojem príčiny sa od Humových čias napádal ako neempirický. V skúsenosti sa s príčinou ako takou nestretávame, ale len s následnosťou dvoch javov a podľa Kanta a pozitivistov len my ich príčinne spájame. Aj podľa Felbera je tento pojem metafyzický. Fyzika ho v mnohých prípadoch ani nepoužíva, tvrdí Felber; nehovorí „prečo“, ale „ako“ sa niečo deje. Inokedy zase určitý dej vyjadruje rovnicou, ktorá jej dovoľuje opísať stav deja v ľubovoľnej chvíli, teda aj do budúcnosti, čo jej úplne stačí. „Pojem príčiny je týmto činom z problému eliminovaný.“ (1, s. 24) Felber však nechce tvrdiť, že by empirické deje nemali príčiny, no v matematickom spôsobe riešenia sa vraj nevynárajú. Nikomu ani na um nezájde hľadať príčinné vzťahy medzi symbolmi alebo matematickými rovnicami.

Do fyziky nepatrí ani pojem sily ako domnelá príčina pohybu, pokračuje Felber. Sila je v dnešnej fyzike definovaná ako súčin hmoty a zrýchlenia, nič iné v nej neznamena, samostatne neexistuje, je to len pojem, „s ktorým sa dobre ráta“. Pojem sily je metafyzický, pôvodne antropomorfický. „To isté sa opakuje pri pojmoch hmoty, priestoru, času, pohybu. Na všetkých týchto pojmoch lipne pôvodný naivný antropologický nános a potom aj všetky metafyzické problémy, ktoré sa na ne v histórii filozofie popripájali. Keď do dnešnej fyziky vpustíme pojem hoci len so stopami takéhoto nánosu, treba nám alebo riešiť metafyzické a nie fyzikálne problémy, alebo sa dostaneme do antinómií.“ (1, s. 23)

Ďalším takýmto metafyzickým pojmom v prírodných vedách je podľa Felbera poriadok, snaha hľadať v javoch zákonitosť, s čím ďalej súvisí

problém jej pôvodu. Pochádza z nezávislého vonkajšieho sveta, alebo je výtvorom subjektu? Pravda, toto sú už otázky filozofické, tvrdí Felber a fyzika nemusia zaujímať. Či stojí na stanovisku realistickom alebo solipsistickom, vždy konštatuje, že elektrón sa otáča okolo svojej osi a musí študovať zákonitosť tohto javu. Fyzici však živelne stoja na realistickom stanovisku a aj mnohí filozofi pokladajú nezávislú existenciu reálneho sveta za samozrejmu. Nie je však samozrejma, tvrdí Felber, lebo inak by idealisti nemohli o nej pochybovať tak isto ako aj „celé milióny panteistických Indov a Tibetanov, ktorým je celý svet iba klam zmyslov“. (1, s. 27)

Prírodné vedy nemôžu dokázať nezávislú existenciu sveta a filozofické argumenty sú tiež nedostatočné, tvrdí Felber. Hojné empirické potvrdenie zákona nie je zárukou toho, že zodpovedá skutočnosti, lebo v nových podmienkach sa nemusí potvrdiť. Rovnako nie je zárukou ani jeho ekonomickosť a jednoduchosť. Z hľadiska adekvátnosti s vonkajším svetom sú prírodné zákony vždy len hypotézami a „môžeme... iba dúfať v akúsi konvergenciu“. (1, s. 34)

Felber obracia teraz pozornosť k hypotéze. Pozitivistí so svojou „hypotézo-fóbiou“ nemali pravdu, hovorí, lebo si mysleli, že hypotézy nevyhnutne obsahujú metafyziku. Veda bez hypotéz nie je však možná. Ale aj Felber je toho názoru, že treba prijímať iba také hypotézy, čo nezavádzajú uvedené metafyzické pojmy. Môžu zavádzať nové a dokonca aj celkom nenázorné pojmy, ako to robí atomistika, ale tieto musia byť formálne, matematické a neslobodno ich hypostazovať ako nefyzikálne, metafyzické entity.

Od fyziky a chémie prechádza Felber k biologickým vedám, z ktorých ho zaujíma biológia a psychológia. Do týchto vied vkladajú metafyzické pojmy oveľa viac než do predošlých. Keď ide napríklad o bolesť, biológa a psychológa zaujíma nielen „ako“, ale aj „prečo“ a za akým účelom sa to deje, ako zapadá bolesť do svetového poriadku. Taktiež formalistická metóda sa tu používa ťažšie než v abiotických vedách, najmä v psychológii, kde sa s matematikou pracuje zriedkavo. Felber však nachádza aj v týchto vedách prípady použitia formalistickej metódy, hoci vcelku v nich vraj „kvitnú“ hypotézy realistické.

Napríklad celostná psychológia hovorí, že celok je viac než súčet častí, že je nad a pred časťami. Pojem takéhoto celku je už metafyzický, lebo celok je potom autonómna entita existujúca osebe a mimo častí. O takomto celku fyzika, v ktorej je inak pojem celku bežný, nič nevie, je to celok mimo a nadfyzikálny. Od neho vedie priama cesta k pojmu duše, jej nesmrteľnosti, slobode jej vôle, k plánovitému daniu atď. Totiž tvrdenie, že celok určuje časti, vedie k predstave plánu. „Musí byť niekto, kto tento plán autonómne, bez fyzikálnej determinácie pri svojom rozhodovaní určí, teda zasa nejaký nadfyzikálny faktor, ktorý existuje pred celým vývojom.“ (1, s. 97) Je ním boh, ďalší metafyzický pojem.

Nevyhnutným doplnkom tejto štúdie je Felberova úvaha *Existencia*, uverejnená v 1. čísle Filozofického zborníka z roku 1944. Tu sa totiž dozvedáme, aké je Felberovo celkové stanovisko k metafyzike, čo nám dovoľuje lepšie pochopiť jeho náhľady z tohto obdobia.

Podľa Felbera pojem existencia používame v piatich významoch. Delí ich na dve skupiny. Do prvej patria prvé štyri významy. Ich spoločnou vlastnosťou je, že existencia je tu závislá od pozorovateľa, ako hovorí Felber. Na prvom mieste je existencia fyzická [dnes by sme povedali fyzikálna], t. j. existencia predmetov daných nám vnímaním a len pokiaľ existujú vo vnímaní a nie samy osebe. „Fyzické objekty existujú, ak registrujeme celý komplex zmyslových vnemov, ktoré danému objektu priradujeme.“ (2, s. 73) Felber otvorene hovorí, že tu stojíme celkom na stanovisku Berkeleyho *esse est percipi*.

Na fyzikálnu existenciu sa možno dívať aj ako na existenciu subjektívnu. Vnemy sú moje, sú to moje privátne zážitky, ktoré sú ako také absolútne, nepotrebnú verifikáciu, nedajú sa opísať ani oznámiť a môžeme len konštatovať, že ich mám.

Na treťom mieste je existencia abstraktná, napríklad existencia čísla. Číslo existuje ako abstraktný pojem, narábame ním i v dennom živote, hoci je nevnímateľné. Pri určitom pohľade na abstraktnú existenciu vzniká existencia logická ako štvrtý význam slova existencia. Matematik prehlasuje, že v euklidovskej geometrii neexistuje trojuholník s tromi pravými uhlami, hoci v neeuklidovskej geometrii je možný. Ak tento matematik tvrdí, že existujú neeuklidovské geometrie, tvrdí len toľko, že existujú navzájom odlišné geometrické systémy, ktoré nie sú vnútorne logicky sporné. Pojem teda existuje logicky, ak vyhovuje zvolenému logickému systému, konštatuje Felber.

Do druhej skupiny radí Felber piaty význam existencie, metaexistenciu. Je to existencia daností nezávislých od subjektu, existencia metafyzická, nazývaná aj metaexistenciou. Felbera tu zaujíma len existencia vonkajšieho sveta. Pojem fyzikálnej existencie danej vnímaním vedie totiž k otázke, či sa existencia predmetov vyčarpáva vnemami, alebo či existuje ešte niečo, čo ich vyvoláva. Felber predpokladá, že toto niečo existuje. K tomuto predpokladu dospieva neúplnou indukciou, vychádzajúc z kontinuity vnemov predmetov a ich neovládateľnosti vôľou. „Môžeme... tvrdiť, že predmety existujú samy osebe a že sú príčinami našich vnemov.“ (2, s. 76) Prírodzene, je to len hypotéza, ktorá nie je verifikovateľná žiadnym z uvedených spôsobov. Záverom Felber konštatuje: „Objekt metaexistuje, ak niet pri ňom sporu vzhľadom na prijatý logický systém, a to *nezávisle od pozorovateľa*.“ (2, s. 77) Rozumieme tomu tak, že mysliteľ si zvolí určité metafyzické pojmy — „kto by mohol slobodnému ľudskému duchu zakázať, aby také pojmy tvoril a hľadal?“ (2, s. 77) — a potom musí už len dbať o to, aby si dedukcie z nich navzájom formálne neprotirečili.

V súvislosti s pojmom existencia Felber teda pripúšťal možnosť me-

tafyzických problémov, ako sa vtedy vyjadroval s pozitivistami, presnejšie povedané problém nezávislej existencie vonkajšieho sveta a jeho riešenie. Sám tu zaujal realistické stanovisko. Objektívna, od subjektu nezávislá a subjektívne poznatky podmieňujúca skutočnosť podľa neho existuje. Pravda, Felber nehovorí nič o jej charaktere, či je hmotná, duchovná alebo iná. Hoci sa snažil vylúčiť z jazyka vedy pojmy príčina, sila, poriadok, celok a iné, lebo ich pokladal za metafyzické, neznamená to, že ich nepokladal za podmienené touto realitou.

Z uvedených rozborov je vidieť, že Felber nazýval metafyzikou filozofiu. Kým pozitivismus a najmä novopositivismus metafyziku zavrhol, zhrnúc pod tento termín neverifikovateľné problémy rôznych filozofických disciplín, Felber ju vo svojej opozícii voči pozitívizmu prijímal a zahŕňal do nej predovšetkým tie metafyzické a gnozeologické problémy, ktoré ho ako prírodovedca najviac zaujímali. Ak ich nechcel pripustiť v prírodných vedách, vo filozofii ich nezavrhol. Potvrdzuje to aj jeho krátka štúdia *Príčinnosť a slobodná vôľa*, uverejnená v 4. čísle Filozofického zborníka roku 1942, kde uvažuje o troch stanoviskách k problému slobodnej vôle: deterministickom, indeterministickom a kompromisnom. Zdá sa, že sám prijíma deterministické stanovisko. Konštatuje s Bavinkom, že príčinnosť a slobodná vôľa sú dve stránky toho istého javu: buď hľadám príčinu dejov v okolitom svete alebo v sebe samom. Keď ju hľadám v sebe, mám dojem, že konám slobodne, hoci fakticky tiež poslúcham nevyhnutný zákon. Výčitka, že potom nemá zmyslu trestať, lebo človek nezodpovedá za svoje činy, je podľa Felbera nelogická, lebo ani trestajúci sa nemôže slobodne rozhodnúť. Každý koná tak, ako musí konať. Determinizmus neslobodno zamieňať s fatalizmom. Fatalista uznáva akúsi vyššiu moc, ktorá určuje hlavné etapy vývoja, kým determinista ju neuznáva.

V tejto štúdii, ktorá má filozofický charakter, rieši teda Felber metafyzickú problematiku a narába termínmi príčinnosť, zákonitosť, sloboda, ktoré do vedy nepripúšťa.

Taký je prierez Felberovým myslením za slovenského štátu.

Hneď po oslobodení východného Slovenska Červenou armádou, keď sa na ostatných častiach územia ešte držala fašistická vláda, Felber sa všetkými silami zapojil do politicko-ideologickej činnosti v prospech povojnovej republiky. Začal sa oboznamovať s marxizmom, čo sa ešte zintenzívnilo, keď prešiel roku 1946 ako vedecký pracovník do práve založeného Filozofického ústavu SAVU v Bratislave. Jeho riaditeľom sa stal I. Hrušovský a okolo jeho časopisu *Philosophica Slovaca*, ktorého prvé číslo vyšlo tiež roku 1946, sa grupovali naši pokrokoví filozofi. *Philosophica* sa hneď od začiatku dostali do konfliktu s matičným Filozofickým zborníkom, ktorý sa po vojne stal zbraňou reakcie v jej útokoch na marxizmus. Felberova bohatá tvorba vo *Philosophica* i mimo nich svedčí o jeho postupnom prepracovávaní sa k marxizmu, o snahe vyrovnať sa so svojimi starými názormi i o bojovnom zápale, s akým

sa pustil do obhajoby vedeckého svetonázoru. Frontálne útočil na Losského intuitívny realizmus a jeho prívržencov u nás, podporujúc tak Hrušovského v jeho kritike tohto smeru a obrátil sa proti náboženstvu. Ak za slovenského štátu proti nemu otvorene nevystupoval a nemohol vystupovať, ba navonok prejavoval istú zmierlivosť voči nemu, tak teraz už opustil svoju rezervovanosť a jednoznačne ho kritizoval. Stal sa jedným z najhorlivejších protináboženských bojovníkov u nás v päťdesiatych rokoch.

Už Felberova gnozeologicko-ontologická štúdia *Reálny svet a jeho poznávanie* uverejnená v spomínanom čísle *Philosophica* svedčí o prenikavom vývine jeho filozofických názorov, hoci sa nerozišiel naraz so svojou minulosťou. Naopak, bol toho názoru, že časť z toho, čo kedysi hlásal, môže zastávať i teraz. Jeho pojem metafyziky sa čiastočne zúžil, čiastočne i obsahovo zmenil. Už nepovažoval za nevedecké hovoriť aj vo vede o nezávislej existencii objektívnej reality, o jej hmotnosti, o príčinnosti, zákonitosti v nej, o ich poznateľnosti atď. Prijímal logistiku ako aj predtým, ale logické axiómy odvodzoval zo skúsenosti a bol toho názoru, že vypovedajú o reálnom svete, hlásal potrebu dopĺňať formálnu logiku dialektickou a pod. Úplne opustil svoju formalistickú metódu výkladu vedeckých javov a osvojil si predtým zaznávanú realistickú metódu. Literatúra, o ktorú sa spočiatku opieral, bola až na malé výnimky nemarxistická.

Štúdiu *Reálny svet a jeho poznávanie* dopĺňa štúdia *Použitie a správnosť matematických viet* z nasledujúceho čísla *Philosophica*. Všimneme si ich hlavné myšlienky.

Na základe presvedčivej kritiky idealizmu končiaceho solipsizmom Felber hovorí aj teraz o nezávislej existencii vonkajšieho sveta. Je to pre neho „postulát, vyvedený zo skúsenosti“. (3, s. 17) Subjekt a objekt sú podľa neho súčasťou reálneho sveta. Čo je z jedného hľadiska subjektívne, to je z druhého objektívne, ba jedno sa mení na druhé, takže sú to len dva relatívne protiklady, ktorých rozpor sa „vyrovnáva v syntéze reálneho sveta“. (4, s. 102) Medzi subjektom a objektom niet nepreklenuteľnej priepasti. Takto Felber dospieva k monizmu, no keďže monistický môže byť aj idealizmus, diferencuje svoje stanovisko: „Pretože však odmietame existenciu „ducha“ alebo „duchov“, podstatne odchodných od „hmoty“ — v štúdiu *Reálny svet* Felber ukázal, ako vzniká pojem ducha a idealistického subjektu — „musí byť náš monizmus monizmom materialistickým.“ (3, s. 17) Hmota je Felberovi jednou, časovo i priestorovo nekonečnou realitou, jej časťou je i človek a jeho subjekt. Hmota poznáva hmotu, seba samu, takže je možná kauzálna interakcia medzi nimi a subjekt môže poznávať objekt. Subjekt je časťou objektu a objekt je od subjektu ontologicky závislý ako celok od časti. Všetko, čo prebieha v subjekte, prebieha i v objekte, takže vznikom a zánikom subjektu nastáva aj zmena v objekte.

Objekt je teda poznateľný. Prirodzene, táto poznateľnosť je podľa Fel-

bera vždy len sprostredkovaná, a to špecifickým charakterom subjektu. Predmet pôsobí kauzálne na subjekt, presnejšie povedané na jeho anatomicko-fyziologický substrát, vyvoláva v ňom chemicko-fyziologické procesy a obraz predmetu je len posledným ohnivkom tejto reťaze. Podobne je to aj s myslením, ktoré nadväzuje na vnímanie. Myšlienkové procesy sú „v podstate zase chemické a elektrické“. (4, s. 90) Práve preto Felber nerád používal termín obraz, lebo vraj vyvoláva predstavu mechanického odzrkadľovania. „Volím radšej Hartmannov termín „reprezentácia“, pravda, bez všetkého metafyzického nánosu, aký u Hartmanna má. Termín „obraz“ vždy vzbudzuje predstavu, že ide o akúsi fotografiu či zmenšenú kópiu objektívneho procesu, čo prirodzene neodpovedá pravde. Dobre by azda tiež vyhovoval termín „odraz.“ (3, s. 16) Felber vtedy ešte asi dôkladnejšie nepoznal leninskú teóriu odrazu, podľa ktorej odraz nie je mechanický.

Niet poznatku, ktorý by absolútne verne čiže nesprostredkované odrážal objektívnu realitu. Každý sa zakladá na skúsenosti, je sprostredkovaný, a preto hypotetický, no v dialektike teórie a skúsenosti stále presnejšie reprezentuje objektívne procesy. (4, s. 102) „Je... jasné, že sa... môžeme vždy len približovať k absolútne adekvátnemu postihnutiu celého reálneho sveta, že však nikdy nemôžeme dôjsť až k absolútne poznaniu; môžeme sa, ako výstižne hovorí Lenin, asymptoticky približovať k pravde, nemôžeme ju však nikdy dosiahnuť.“ (3, s. 22—23. Pozri aj 5) Ak by sme vraj aj niekedy „ako príslovečné slepé kura“ našli zrnko absolútnej pravdy, nemali by sme nijaké kritérium, podľa ktorého by sme to zistili. (3, s. 23) Felber ako aj Hrušovský zastával názor, že empirické poznanie môže byť len hypotetické, že pravda môže byť len relatívna. Neupadal tým však do relativizmu, keďže predpokladal, že relativnosť právd sa v histórii poznávania zmenšuje, čiže ich praktická aplikabilita sa zväčšuje. Z toho vyvodzoval, že stále lepšie odrážajú objektívnu realitu, stále viac participujú na absolútnej pravde. Podobne ako Hrušovský nevidel absolútnu pravdu v jednotlivých, parciálnych, navždy nemenných pravdách dosiahnutých vývinom poznania, ale len v samej objektívnej realite, ku ktorej sa poznanie blíži.

Pre Felbera už nie je metafyzikou ani vedecké predpokladanie príčinnosti vo svete a poriadku v ňom čiže, ako teraz hovorí, jeho zákonitosti. Vo svete je badateľná istá pravidelnosť, opakovateľnosť dejov, na základe ktorej môžeme dokonca predpovedať, čo nás oprávňuje k predpokladu, že svet je zákonitý. Pojmy zákonitosť a determinovanosť sú však predsa len viacnásobne zafažené metafyzikou, dokazuje Felber. Príčina sa nadradzuje účinku, ako je panovník vydávajúci zákon alebo rozkaz nadradený vykonávajúcemu. To je antropomorfizmus. Aj naša reč zapríčiňuje nejasnosti. Napríklad hovoríme, že zvýšená teplota *spôsobuje* zrýchlenie pohybu molekúl a je takto *príčinou* zvýšeného tlaku plynu, hoci zvýšenie teploty je priamo zrýchlením pohybu. Tu a inde sú podľa Felbera príčiny oprávneného odporu novopozitivistov proti metafyzic-

kému chápaniu kauzality. Upadajú však do druhého extrému, keď odmietajú hovoriť o zákonitosti vo svete vôbec.

K problematike zákonitosti sveta sa Felber vrátil ešte raz v rozsiahlej štúdii *Vedecké zákony* z roku 1953, napísanej v súvislosti so Stalinovou prácou *Ekonomické problémy socializmu v ZSSR*. Felber sa tu už predstavuje ako zrelší marxista než v predchádzajúcich štúdiách, s prehĺbenými znalosťami marxistickej gnozeológie a s triednym hľadiskom na ideológiu a teda aj na filozofiu. Hmota je zákonitá, hovorí, a jej celková zákonitosť sa podľa času a priestoru diferencuje na jednotlivé zákony. Sú poznateľné, hoci ich poznávanie sa prehľbuje, v dôsledku čoho sa mení ich formulácia. Samy osebe sa nemenia, nevznikajú ani nezanikajú, hoci platia len za určitých podmienok. V súvislosti s tým vyslovuje Felber diskutabilný názor, že vznikom novej spoločenskej formácie nevzniká jej špecifická zákonitosť, ale sa iba prejavujú tie črty všeobecnej zákonitosti, ktoré sa predtým nemohli prejavíť. Podobne to má byť aj pri zániku tejto formácie. (6, s. 68) Z toho však plynie, že zákonitosť všetkých spoločenských formácií existovala ešte predtým, než vznikli ony samy. Forma teda existovala bez obsahu. Takéto preformistické názory majú ďalekosiahle idealistické dôsledky.

Inak delí Felber objektívne zákony na dve hlavné skupiny: prírodovedecké (vnútorne diferencované podľa rôznych foriem pohybu v prírode) a spoločenské. Prvé sú jednoduchšie, ľahšie spoznateľné a prijímajú sa bez väčšieho odporu vládúcich tried. Druhé sú zložitejšie, ťažšie spoznateľné a ich uplatňovanie sa stretáva s odporom vládúcich tried, tvrdí Felber.

Pomerne veľkú časť Felberovho diela zaberajú jeho práce venované filozofickým úvahám o logike a matematike. Ako profesor matematiky a fyziky, spočiatku zástanca formalistickej metódy vo výklade javov, mal o túto problematiku vždy veľký záujem. Jeho posledná monografia, ktorá vyšla až po jeho smrti, má názov *Filozofia matematiky* (1959). Ak sa však nemenil Felberov záujem o túto oblasť, menili sa jeho názory na riešenie jej matematiky a to tak, ako sa Felber vyvíjal od novopozitivismu k marxizmu.

Felberova prvá zaujímavá práca tohto druhu, štúdia *Symbolická logika*, vyšla už roku 1942 vo Filozofickom zborníku. Je to úvod do logistiky, ktorú prijímal a rozpracovával aj Viedenský krúžok. Ako uvádza Felber, táto logika nehovorí predmetnou rečou, neopisuje predmety, pojmy a ich vzťahy priamo slovami, ale používa reč formálnu, syntaktickú. Syntax totiž hovorí len o vzájomnom vzťahu slov a nie o ich význame. Predmety sa nahrádzajú symbolmi, ako to robí už dávno matematika, takže sa už netreba starať o to, čo symboly znamenajú, „zaujímať nás bude predovšetkým zoskupenie a vzťahy takýchto symbolov“. (7, s. 25) Tak je potom možné hovoriť o symboloch a ich vzájomných vzťahoch aj bez toho, že by predstavovali niečo reálne, ako ukazuje Felber na Carnapovej vete „buturi zamanujú marulov“.

O vzťahu axióm symbolickej logiky k reálnemu svetu Felber v tejto práci nehovorí, lebo tento svet ho vtedy nezaujímal. Ale už v štúdiu *Použitie a správnosť matematických viet*, uverejnenej vo *Philosophica Slovaca* 1947—1948, sa jeho stanovisko mení a veľmi pregnantne ho vyjadruje v štúdiu *Logika a skutočnosť* z roku 1948. Reálny svet ho už zaujímal, lebo stál na materialistickom stanovisku a začal uvažovať o vzťahu logických a matematických axióm k tomuto svetu. Symbolickej logiky sa nevzdal, lebo ju prijíma aj marxizmus, ale logickú syntax dopĺňal sémantikou. Tak mohol konštatovať, že „aj keď pripustíme s pozitivistami možnosť čisto formálnych systémov analytických viet, ktorými konštituujeme svet, jednako len tieto vety vypovedajú niečo o svete objektívnom, aspoň o jeho štruktúre“. (4, s. 92)

V štúdiu *Logika a skutočnosť* Felber názorne ukazuje, ako dospieva človek k logickému mysleniu, ako sa vôbec rodí formálna logika a aký je jej vzťah ku skutočnosti. Ku kategóriám a axiómam sme dospeli abstrakciou z konkrétnych predstáv, zo skúsenosti, ktorá odráža skutočnosť. Preto ju odráža aj každá veta, odvodená z axióm. Ak je totiž aj formálne správna, nemusí byť ešte pravdivá a treba ju v praxi overiť. Nesúhlas formálne správne odvodennej vety so skutočnosťou značí nesprávnu voľbu základných pojmov a axióm. Pozitivistí, ktorí preferujú symbolickú logiku, sa nazdávajú, že zavedením symbolov vylúčia zo svojich úvah skutočnosť, hovorí Felber. Tým však nie je úloha logiky zavŕšená, ale je to len jej prvý stupeň. Druhým musí byť praktická verifikácia dedukovaných viet. Pozitivistí to síce tiež už robia, tvrdí Felber, ale sémantiku pokladajú len za prívesok logiky a teda za sekundárnu.

Formálna logika je však statická, pokračuje Felber, čo súvisí s obmedzenosťou nášho poznávania. „Musíme proste pri myslení pokladať veci na okamžik za nepremenné a musíme štruktúru sveta vždy zjednodušovať; pochopiť zákonitosť celého reálneho sveta so všetkými súčasne prebiehajúcimi procesmi jednoducho nevládžeme.“ (8, s. 5) Preto je sama formálna logika len časťou dokonalejšej, dynamickej logiky, ktorá má schopnosť zachytávať pohyb a protirečenia reálneho sveta. Felber ju nazýva aj dialektickou logikou.

Ako podľa Felbera odráža objektívnu realitu logika, tak ju odráža aj matematika, ktorá je s logikou úzko spríbuznená. Felber, zvyknutý vykladať javy historicky, ukazuje, že pojem čísla je podmienený skúsenosťou a že matematické vedy sú syntetické a podliehajú verifikácii ako všetky iné. Veta $1 + 1 = 2$ vyjadruje naše spoliehanie sa na kontinuitu vecí a na zákonitosť sveta. Toto spoliehanie sa môže však byť vývinom poznania narušené, čoho dokladom je moderná fyzika. (3, s. 77) V štúdiu *Podstata matematiky* z roku 1956 definuje Felber matematiku ako „vedu, ktorá skúma najvšeobecnejšie kvantitatívne vzťahy reálneho sveta“. (9, s. 48) V posmrtno uverejnenej štúdiu *Základné matematické pojmy* z roku 1957 sa Felber vracia k dokazovaniu empirického

pôvodu základných matematických pojmov, prirodzeného čísla a nuly. [10] Napokon v monografii *Filozofia matematiky* zhrnul Felber všetky svoje názory na filozofické problémy matematiky.

Ďalšiu a veľmi závažnú časť Felberovho diela tvoria práce venované kritike náboženstva. A ako v ostatných oblastiach jeho tvorby, aj tu zaznamenávame vývin, azda ešte výraznejší ako v nich. Nebolo azda práce, v ktorej by sa nebol dotkol náboženstva, spočiatku len okrajovo, potom viac a nakoniec venoval tomuto boju niekoľko štúdií, najväčšiu časť svojich osvetových brožúr a jednu monografiu, z ktorých posledné vvšli tiež už len po jeho smrti. No ak sa Felber v ontológii a gnozeológii prepracoval k marxizmu pomerne rýchlo, ku zrelému historickomaterialistickému výkladu náboženstva dospel až neskôr, keď sa zbavil čisto psychologického a gnozeologického pohľadu naň a začal ho vysvetľovať aj zo spoločenského, triedneho hľadiska. V tejto oblasti však Felber neprinášal a ani nechcel prinášať nové poznatky. Chcel popularizovať, hovoril k širokým ľudovým vrstvám (nielen vo svojich brožúrach, ale aj v množstve svojich populárnovedeckých článkov, prednášok a rozhlasových relácií), snažil sa vytláčať tmu svetlom, a to v období, keď na Slovensku bolo ešte málo marxisticky fundovaných kritikov náboženstva. O toľko záslužnejšia bola táto jeho činnosť.

Už v štúdiu *Reálny svet a jeho poznávanie* hovorí Felber veľmi výstižne o vzájomnom vzťahu náboženstva a idealistickej filozofie. Ich príbuzenstvo je starého dáta a pochádza z tých čias, keď sa na jednej strane vydiferencovaval z globálnej jednoty subjektu a objektu subjekt a povznášal sa nad objekt a keď sa na druhej strane v ľudských predstavách odhmotňovala duša a povznášala sa nad telo. Išlo tu v podstate o jeden proces, lebo duša „splýva s pojmom „ja“ a stáva sa nositeľom subjektu. Rozpor subjekt—objekt prejavuje sa tu v rozpore duša—telo.“ (4, s. 82)

Osobitnú pozornosť venoval Felber vo svojom protináboženskom boji vyvracaniu existencie duše ako nehmotného a nadhmotného faktora. Jednak dokazoval, že takýto faktor neexistuje, lebo psychika je závislá od fyzických dispozícií (poranenie určitých mozgových centier vedie k príslušným duševným poruchám, alkohol vplýva na psychiku, porucha štítnej žľazy vedie ku kretenizmu atď.), jednak, keby existoval ako absolútne odlišný od tela, nemohol by naň vplývať. Ak zasahuje do prírodných dejov človek, je to pochopiteľné, lebo „sám je hmotný“, hovorí Felber v psychologickú monografiu *Vedomie a podvedomie* z roku 1948, ale nehmotná duša nemôže vplývať na hmotné telo. Na hmotu môže vplývať len hmota, a preto aj psychika je len hmotná. Prirodzene, ako taká je psychika aj determinovaná, tvrdí Felber. Aj teraz sa stavia za determinovanosť psychických dejov, pravda, nie mechanickú. „Nervová sústava má svoju špecifickú zákonitosť, danú jej štruktúrou a neodpovedá na vonkajšie popudy ako stroj.“ (11, s. 54)

V štúdiu *Zotrvačnosť náboženských predstáv* z roku 1952, v ktorej sa Felber predstavuje ako zrelý marxista aj vo výklade náboženstva a v štú-

dii *Klérofašistická ideológia a prírodné vedy* z roku 1955 analyzuje Felber príčiny náboženského cítenia na Slovensku. V prvej štúdii ich sleduje už od čias Rakúsko-Uhorska, v druhej ho zaujíma slovenský štát. Felber, znalec prírodných vied, odhaľuje v druhej štúdii ignorantstvo ideológov slovenského štátu, zväčša katolíckych teológov vo vedeckých otázkach, ich hrubé omyly, ale aj úmyselné úsilie prekrúcať vedecké fakty v rôznych disciplínach, dokazovať, že veda je nemohúca, ľudské poznanie slabé, nedostatočné, takže v konečných dôsledkoch sa treba utiekať k viere a k teologickej metafyzike.

Posledná Felberova práca z tejto oblasti, *Veda a náboženstvo* z roku 1958 (druhé vydanie 1959), sumarizuje hlavné myšlienky Felberovej kritiky náboženstva [vrátane populárno-vedeckých brožúr *Ako sa človek naučil myslieť a hovoriť* 1953, *O nebi a zemi* 1957, *O vedeckom predvídaní a náboženských proroctvách* 1957]. Je dodnes najpodrobnejším slovenským dielom s touto tematikou.¹

Ďalšou oblasťou, ktorej venoval Felber veľkú pozornosť, ale len vo svojej povojnovej činnosti, bola kritika intuitívneho realizmu, filozoficko-teologického smeru, ktorý sa začal u nás propagovať za slovenského štátu, ale najagresívnejším sa stal v prvých rokoch po vojne, keď útočil predovšetkým na marxizmus. Felber, znalec kresťanského náboženstva a teológie a bystrý filozofický kritik, mal popri Hrušovskom najväčšiu zásluhu na odhalení jeho nevedeckosti a spoločenskej reakčnosti. Ne napísal síce proti nemu žiadnu osobitnú úvahu, no takmer vo všetkých svojich povojnových prácach venuje pozornosť aj jemu a poukazuje predovšetkým na jeho vnútornú protirečivosť. Jeho kritiku tohto smeru sme zhrnuli v štúdii *Intuitívny realizmus v dejinách slovenskej filozofie*, ktorá vychádza tiež v tomto čísle Filozofie.

Napokon Felber účinne zasiahol aj do marxistického spracovávanía dejín slovenskej filozofie, a to monografiou *Ján Bayer, slovenský baconista XVII. storočia* (1953). Je to prvý monografický portrét tohto významného slovenského filozofa, popredného reprezentanta Prešovskej školy. Pre *Kapitoly z dejín slovenskej filozofie* (1957) spracoval Felber stať Filozofické myslenie Prešovskej školy.

Takto sa prepracovával Stanislav Felber k marxizmu. Svojich starých názorov sa nevzdal naraz, ale čestne sa s nimi vedecky vyrovnával a vedel vždy, prečo ich opustil a prijal nové. Najprv zápasil sám so sebou a potom s inými: s filozofickou a vôbec ideologickou reakciou, ktorá stála vedome na svojich pozíciách a potom s tými, ktorých ona len zaviedla a ktorých sa Felber usiloval uvedomiť a pomôcť získať im správnu orientáciu.

Bolo to široké publikum, medzi ktorým popularizoval vedu a marxis-

¹ Felberovu kritiku náboženstva sme podrobnejšie analyzovali v štúdii *Vyoral svoju brázdzu* [K nedožitým sedemdesiatinám Stanislava Felbera 1905–1956]. In: *Ateizmus*. Bratislava 1975, č. 3.

tickú filozofiu a pomáhal pri jeho osvete. Treba len ľutovať, že smrť predčasne — zomrel ako päťdesiatjedenročný — ukončila jeho zásluhnú prácu na rozvoji marxistickej filozofie u nás.

LITERATÚRA

1. FELBER, S.: Metafyzika a prírodné vedy. In: Filozofický zborník. Martin 1943, č. 1 a 2.
2. FELBER, S.: Existencia. In: Filozofický zborník. Martin 1944, č. 1.
3. FELBER, S.: Použitie a správnosť matematických viet. In: Philosophica Slovaca. Bratislava 1947—48, č. 2—3.
4. FELBER, S.: Reálny svet a jeho poznávanie. In: Philosophica Slovaca. Bratislava 1946.
5. FELBER, S.: Dieškove exkurzie do Dialektického materializmu. In: Pravda. Bratislava, 13. 10. 1946.
6. FELBER, S.: Vedecké zákony. In: Filozofický časopis. Bratislava 1953, č. 1—2.
7. FELBER, S.: Symbolická logika. In: Filozofický zborník. Martin 1942, č. 1—2.
8. FELBER, S.: Logika a skutočnosť. In: Zborník SVŠHU. Bratislava 1948.
9. FELBER, S.: Podstata matematiky. In: Slovenský filozofický časopis. Bratislava 1956, č. 1.
10. FELBER, S.: Základné matematické pojmy. In: Slovenský filozofický časopis. Bratislava 1957, č. 1.
11. FELBER, S.: Vedomie a podvedomie. Bratislava 1948.

МАРКСИСТСКОЕ ЗАВЕРШЕНИЕ ФИЛОСОФСКОГО РАЗВИТИЯ СТАНИСЛАВА ФЕЛБЕРА

Теодор Мюнц

В статье анализируется развитие философских взглядов Станислава Фелбера в период словацкого государства и после окончания второй мировой войны. Математик и физик Фелбер начинал свою деятельность как критик позитивизма. Если позитивизм отвергал метафизические проблемы как не имеющие смысла, то Фелбер стремился исключить их только из естественнонаучных рассуждений, допуская их в то же время в философии. Сам он в вопросе относительно независимого существования объективной реальности придерживался реалистической точки зрения, в вопросе о свободе воли был детерминистом и т. д.

После окончания войны Фелбер постепенно переходил к марксизму. В онтологии он занимал материалистическую позицию, в гносеологии принимал теорию отражения объективной реальности, указывал на необходимость разрабатывать диалектическую логику, подвергал критике интуитивный реализм, раскрывал ненаучность и реакционность религии. Преждевременная смерть прервала его плодотворную научную деятельность.

Teodor Münz

In der vorliegenden Studie wird die Entwicklung der philosophischen Anschauungen Stanislaw Felbers zur Zeit des sogenannten selbständigen slowakischen Staates und nach Ende des zweiten Weltkrieges einer kritischen Analyse unterzogen. Felber, der Mathematiker und Physiker war, begann als Kritiker des Positivismus. Wenn der Positivismus metaphysische Probleme als sinnentleerte verwarf, so war Felber bemüht, sie aus naturwissenschaftlichen Studien auszuschliessen, während er sie in der Philosophie zuließ. Er selbst stand in der Frage über die Existenz einer objektiven Wirklichkeit auf einem realistischen Standpunkt, in der Frage der Willensfreiheit war er Determinist usw.

Nach Kriegsende, hat sich Felber zum Marxismus durchgearbeitet. In der Ontologie gelangte er zum Marxismus, in der Erkenntnistheorie akzeptierte er die Abbildungstheorie, logische Axiome betrachtete er als Abbilder der objektiven Wirklichkeit, er verkündete die Notwendigkeit einer Ausbildung der dialektischen Logik, kritisierte den intuitiven Realismus und demaskierte die Unwissenschaftlichkeit und Rückständigkeit der Religion. Felbers vorzeitiger Tod unterbrach seine fruchtbare wissenschaftliche Tätigkeit.